

Marcin Szewczyk (Łódź–Rzeszów, Polska)

KOBIETA PODWÓJNIE WYKLUCZONA, CZYLI JAK NA ROMSKĄ KOBIETĘ PATRZY UNIA EUROPEJSKA

Romska ramowa strategia¹ Unii Europejskiej (UE), określająca krajowe działania na rzecz tej społeczności, w niewystarczającym stopniu koncentruje się na aspektach płci i szczególnej sytuacji romskich kobiet. Bardziej szczegółowo odnoszą się do tego zagadnienia dokumenty pozostające poza strategią, jednak najczęściej nie mają one mocy wiążącej, przez co wnioski z nich wypływające będą wykorzystywane nie natychmiastowo i automatycznie, a ponadto ich wdrożenie zajmie o wiele więcej czasu, niż miałyby to w przypadku przyjęcia np. komunikatu Komisji Europejskiej (KE). Tekst koncentruje się na analizie podejścia instytucji UE do romskich kobiet ukazywanego w wybranych dokumentach legislacyjnych. Jest to analiza ograniczona pod względem materiału badawczego, jednak jest on różnorodny i aktualny. Jest on zarazem wystarczający do osiągnięcia przyjętego celu badawczego – określenia zakresu instytucjonalnego zainteresowania UE sytuacją romskich kobiet.

Jednocześnie autor stara się nie tyle usprawiedliwić niekorzystną sytuację romskich kobiet w ich społeczności, ile wskazać, że zewnętrzna ocena kulturowych zasad zawsze obarczona jest błędem internalizacji, wskazując przy tym na znaczną dyskryminację zewnętrzną, za którą odpowiedzialność ponosi ogół społeczeństwa UE.

¹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów *Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.* KOM(2011) 173 wersja ostateczna [dostęp: 05.04.2011].

1. OGÓLNY ZARYS ZAGADNIENIA

Podstawą podejścia UE do romskich kobiet jest ich podwójne wykluczenie. Po pierwsze, dlatego że należą do mniejszości romskiej, i po drugie – ponieważ są kobietami². Wykluczenie to ma zatem swoją podstawę w kwestiach etnicznych i płciowych³.

Romowie jako cała grupa doświadczają wielopoziomowego wykluczenia, będąc mniejszością etniczną (czy też narodową), pozostając najczęściej w obszarze ubóstwa, bezrobocia, często będąc migrantami (lub będąc tak traktowani), pozostając jednocześnie w gorszej sytuacji nie tylko na rynku pracy, ale i w zakresie dostępu i korzystania z edukacji. Traktując ten zespół składników romskiego wykluczenia jako jeden poziom i upraszczając całość zjawiska można dopiero stwierdzić, że romskie kobiety są wykluczone jeszcze bardziej.

W wielu tradycyjnych grupach etnicznych sytuacja ogólna kobiet jest gorsza, dyskryminacja – częściej występująca, a ich wykluczenie intensywniejsze, niż ma to miejsce w przypadku mężczyzn należących do tej samej mniejszości⁴. To podwójne wykluczenie wiąże się także ze wzmocnioną dyskryminacją, przy czym gorsza pozycja ze względu na płeć dotyczy tak wewnętrznego, jak i zewnętrznego traktowania. Wynika to z tego, że w świetle okcydentalnych koncepcji praw człowieka romska kobieta ma gorszą pozycję w ramach własnej grupy, a ponadto jest bardziej dyskryminowana przez członków społeczeństwa głównonurtowego oraz przez szeroko rozumianą kategorię *instytucji*. Dlaczego jednak miałyby być inaczej, skoro w społeczeństwie Europy w dalszym ciągu trzeba walczyć o równe prawa (statut) kobiet i mężczyzn?

Jest wiele konkretnych elementów – ważnych i zauważalnych z punktu widzenia UE powiązanych ze spójnością społeczną, gospodarczą i terytorialną – składających się na ogólny obraz sytuacji romskich kobiet. Wymienione są one w omawianych dalej dokumentach, a ich lista jest bardzo długa. Wiele z nich nie jest reprezentatywnych dla całej Europy (choćby na poziomie przyczyn), dotyczy wyłącznie specyfiki danego państwa lub konkretnej romskiej grupy i to zamieszkującej określone terytorium. Niewątpliwie jednak – bez względu na to jakie problemy odnoszą się do

² *Combating social exclusion of Romani women: towards a comprehensive policy*, Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, Veliko Tarnovo 2011, http://amalipe.com/files/publications/final_publication.pdf, s. 1 [dostęp: 11.11.2011].

³ M. Corsi, C. Crepaldi, M. Samek Lodovici, P. Boccagni, C. Vasilescu, *Ethnic minority and Roma women in Europe. A case for gender equality?*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2010, s. 122.

⁴ *Ibidem*, s. 64–66, 105.

konkretnych grup – mamy do czynienia z intensywnym wykluczeniem i dyskryminacją.

Bez względu na obszar aktywności ludzkiej, do jakiego będziemy chcieli się odnieść (np. zdrowie⁵, zatrudnienie⁶, edukacja⁷), zawsze sytuacja romskich kobiet będzie gorsza niż w przypadku romskich mężczyzn i gorsza niż w przypadku kobiet społeczeństwa głównonurtowego.

Do tego dochodzą także kwestie typowo wewnętrzne – postrzegane przez instytucje UE jako łamanie praw człowieka. Należą do nich: przemoc domowa, wynikający z podporządkowania mężczyznom brak możliwości decydowania o swoim losie, a także uwarunkowane kulturowo wczesne zamążpójścia i urodzenia. Jednak wewnętrzna sytuacja romskich kobiet jest nieco bardziej skomplikowana, ponieważ ich rola jest kluczowa dla podtrzymania wewnętrznych tradycji i wartości kulturowych⁸. Dlatego też mówi się o nich jako z jednej strony czynnika zmian w tej społeczności, a z drugiej – jako strażniczkach tradycji.

Bez względu jednak na szczegółową strukturę ich wewnątrzgrupowej pozycji, czy nawet zewnętrznej dyskryminacji i wykluczenia, należy przyznać, że ogólna sytuacja romskich kobiet jest na tyle trudna, że konieczne jest – w przypadku podejmowania jakichkolwiek działań mających realnie zmienić sytuację Romów w Europie – uwzględnianie czynnika płci. Jednak w dokumentach UE widoczna jest zbyt mała uwaga przykładana do tej kwestii – przynajmniej jeśli chodzi o dokumenty ze swej mocy wiążące.

2. ANALIZA DOKUMENTÓW

Na przestrzeni ostatniego ćwierćwiecza – bo taką perspektywę należy przyjmować określając aktualną sytuację Romów w Unii Europejskiej – konkretne odniesienia do – co najmniej podwójnie wykluczonych – romskich kobiet pojawiały się w wielu dokumentach różnych instytucji UE. Ich

⁵ Aż 25% romskich kobiet z Hiszpanii nigdy nie było u ginekologa, M. Szewczyk, *Edukacyjne i kulturowe uwarunkowania dostępu Romów do usług medycznych*, „Studia Romologica”, 2013, nr 6, s. 176.

⁶ Sektorowym i skrajnym przypadkiem jest fakt, że aż 85% romskich przedsiębiorców na Węgrzech to mężczyźni, H. Tóth, *Roma Women's Unemployment in Hungary. Research-Based Assessment and Recommendations*, Center for Policy Studies at Central European University, Budapest 2005, s. 6.

⁷ Przynależąc do mniejszości etnicznej romskie kobiety zawsze należą do kategorii *the other woman (with no academic qualifications)*, P. Melgar, R. Larena, L. Ruiz, S. Rammel, *How to Move from Power-based to Dialogic Relations? Lessons from Roma Women*, „European Journal of Education”, 2011, t. 46, nr 2, s. 2.

⁸ *Ibidem*, s. 1.

szczególne sytuacja była niejednokrotnie dostrzegana i podkreślana, wraz ze szczegółowym opisem problemów, z jakimi przychodzi im się zmagać. Jednak działało się to niejako przy okazji omawiania sytuacji całej społeczności romskiej lub zagadnień jej dotyczących, a występujących także w przypadku innych grup⁹. Ponadto nie można mówić o pełnej ciągłości zakresu przedmiotowego zagadnień pojawiających się w tym obszarze w kolejnych dokumentach. Co prawda wciąż wskazywano na te same lub podobne ograniczenia (ze względu na różnych instytucjonalnych autorów – odmiennie interpretujących i opisujących konkretne problemy), ale nie skutkowało to rozwojem (poprawą) sytuacji podmiotu. Podobnie było z opracowaniami i raportami stanowiącymi bazę i inspirację do określania sytuacji romskich kobiet, które powstawały w tym czasie i między innymi stanowiły podstawę do późniejszego opracowania strategii UE. Niejednokrotnie przywoływane dobre praktyki, w opinii autora, nie mają szansy na przenoszenie na inne grupy romskie, zdeterminowane miejscem zamieszkania oraz swoją lokalną tradycją i specyficzną kulturą. Nie skutkują ostatecznie kompleksową, trwałą i natychmiastową zmianą sytuacji romskich kobiet w Europie, choć przynoszą chwilowy skutek oraz efekty, które znajdują odzwierciedlenie w sprawozdaniach, raportach oraz statystykach¹⁰.

Nie znaczy to, że w przypadku omówionych dalej dokumentów sytuacja przedstawiała się inaczej. Można mieć jednak nadzieję, że europeizacja tematyki romskiej¹¹ i wprowadzenie ogólnounijnej strategii w tym zakresie ma szansę wpłynąć na ich sytuację. Ponadto wiąże się ona z – realizowaną w ramach ogólnych rozważań na temat Romów w UE – refleksją nad miejscem i rolą romskich kobiet zarówno we własnej społeczności, jak i całym społeczeństwie wspólnej Europy.

⁹ Tak było choćby w przypadku: Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 28 kwietnia 2005 r. w sprawie *sytuacji Romów w Unii Europejskiej* P6_TA(2005)0151; Opinii Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego z dnia 10 czerwca 2008 r. w sprawie: „Integracja mniejszości — Romowie”, 2009/C 27/20; Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 2 kwietnia 2009 r. dotyczącej *stosowania dyrektywy 2004/38/WE w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich* 2008/2184(INI).

¹⁰ Uwzględniając liczne działania finansowane ze środków UE i kierowane do Romów oraz efekty wskazywane w raportach, można by nabrać fałszywego przekonania, że sytuacja Romów pod każdym względem znacznie poprawiła się od 1989 r., a oni sami odmienili swoją kulturę wpisując się w uśrednione społeczeństwo państw UE.

¹¹ Na którą między innymi składa się wielokrotnie przywoływane włączenie problematyki Romów do głównego nurtu wszystkich istotnych dziedzin polityki europejskiej i krajowej oraz stworzenie unijnej strategii.

2.1 Rezolucja o sytuacji kobiet romskich w Unii Europejskiej – „wczesne” podejście PE

1 czerwca 2006 r. Parlament Europejski przyjął rezolucję¹² będącą wynikiem prac Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia, pod przewodnictwem pierwszej romskiej europosłanki z Węgier – Lívii Járóki.

Tak jak w przypadku większości dokumentów tego rodzaju, odwołuje się on w pewnym stopniu do aktualnego wydarzenia, jakim była – niejako przy okazji w związku z zakresem tematycznym jego działania – ówczesna propozycja utworzenia Europejskiego Instytutu ds. Równości Mężczyzn i Kobiet, który od 2007 r. działa jako agencja Unii Europejskiej.

Rezolucja w praktyce jest spisem – uzupełnionym o komentarz i ogólne odniesienia do konkretnych sytuacji z europejskiej rzeczywistości ostatnich lat – problemów z jakimi w swej codzienności stykają się romskie kobiety.

Dokument przede wszystkim dostrzega, że są one jedną z najbardziej zagrożonych (tak grupowo, jak i indywidualnie) kategorii społecznych w państwach członkowskich (PC), a także – i to jest jeden z bardzo wartościowych elementów tego dokumentu – w państwach kandydujących. Rezolucja wprost wskazuje na konieczność uznania sytuacji romskich kobiet w tych państwach za kluczowy czynnik oceny gotowości do członkostwa w UE (pkt 18). W ten sposób można by uniknąć błędu, jaki popełniono przed rozszerzeniem 2004/2007, niedoceniając społeczno-etnicznej zmiany do której doszło po tym rozszerzeniu w związku z liczną populacją Romów zamieszkujących państwa Europy Środkowej¹³. Co bardzo interesujące – w tym samym punkcie wprowadzono określenie w *tych krajach kandydujących, których kwestie Romów tradycyjnie i bezpośrednio nie dotyczą*. W ten sposób traktowano zawsze np. Polskę, gdzie populacja romska (0,10% społeczeństwa) nie jest tak liczna jak na Słowacji (9,17%), w Bułgarii (10,33%) czy na Węgrzech (7,05%). Stąd wyłączenie Polski z wielu badań, programów i działań skierowanych do Romów¹⁴, podczas gdy nawet stosunkowo nieliczna grupa – jak widać z doniesień prasowych i codziennej aktywności społecznej – nie powinna być pomijana, gdyż z ich funkcjonowaniem w państwie wiąże się wiele problemów, a utrudnienia w codziennym funkcjonowaniu nawet niewielkiej społeczności romskiej wcale nie są mniej istotne.

¹² Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie sytuacji kobiet romskich w Unii Europejskiej, (2005/2164(INI)), 01.06.06.

¹³ Według różnych źródeł określanych na około 8 mln.

¹⁴ Jak było choćby w przypadku niewłączenia Polski do programu ROMED.

Rezolucja podkreśla, że romskie kobiety doświadczają podwójnej dyskryminacji (i podwójnego wykluczenia), a połączone skutki są o wiele bardziej dotkliwe niż w przypadku męskiej części tej mniejszości. Za główną przyczynę problemów wynikających z bycia kobietą w środowisku romskim przyjmuje utrwaloną w tej społeczności dominującą tradycję patriarchalną (pamiętajmy jednak, że wraz z tą tradycją Romowie są matrylinearni), która prowadzi aż do uniemożliwienia podejmowania kobietom kluczowych życiowych decyzji. To z kolei zostało zinterpretowane jako naruszanie możliwości korzystania przez kobiety z przysługujących im praw człowieka. Należy przy tym pamiętać, że głównonurtowe społeczeństwo europejskie także w dalszym ciągu opiera się na systemie patriarchalnym, jednak są to zaledwie podstawy i choć trudno jest uznać sytuację za idealną z punktu widzenia równego statusu kobiet i mężczyzn, to jednak są to jedynie pozostałości tradycji patriarchalnej, a nie jej bezwzględna dominacja. Także dyskryminacja zewnętrzna w przypadku kobiet romskich jest o wiele bardziej intensywna niż w przypadku Romów. Wiąże się to z głównonurtowymi stereotypami i seksistowskim postrzeganiem kobiet jako słabszej płci (a przez to nie tak reaktywnej jak mężczyźni), a także z ich funkcjami prokreacyjnymi. W tym zakresie rezolucja wyraźnie powołuje się na przypadki (pkt 2) przymusowej sterylizacji romskich kobiet¹⁵.

Niewątpliwie w związku z funkcjami prokreacyjnymi kobiety wymagają o wiele bardziej regularnej opieki zdrowotnej niż mężczyźni. Tym bardziej, że warunki mieszkaniowe w jakich funkcjonują (lit. L), zagrażają niejednokrotnie ich zdrowiu. Jak wskazują dane pochodzące z różnych państw, wieloaspektowo rozumiany dostęp kobiet romskich do opieki medycznej jest znacząco utrudniony¹⁶. Rezolucja podkreśla, że są one w sposób szczególny wykluczone z korzystania z niej i dostęp do niej posiadają jedynie w nagłych przypadkach lub w związku z porodem (lit. G). Bezpośrednio z takiej sytuacji wynika to, że romskie kobiety w Europie mają krótszą średnią długość życia niż męska część tej populacji w skali od roku do czterech lat. Jest to odmienny trend niż ten, jaki występuje w środowisku głównonurtowym. Dodatkowo nakłada się na to generalnie krótsza długość życia Romów w Europie, w związku z czym romskie kobiety żyją krócej niż kobiety

¹⁵ Problem ten dotyczył kilku państw Europy Środkowej, choć najbardziej znane były przypadki z Czech i Słowacji, H. O'Nions, *Divide and teach: educational inequality and the Roma*, „The International Journal of Human Rights”, 2010, t. 14, nr 3, s. 476.

¹⁶ Odnosząc się do jednego z aspektów owego utrudnienia, ponad dwukrotnie więcej romskich kobiet niż kobiet ogółu społeczeństwa nie posiada ubezpieczenia zdrowotnego, FRA, *Analysis of FRA Roma survey results by gender*, „Working & discussion paper”, 2013, <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/analysis-fra-roma-survey-results-gender>, s. 18 [dostęp: 31.07.14].

w UE od 6 do 14 lat w zależności od państwa¹⁷. Jako jeden z elementów poprawy sytuacji zdrowotnej kobiet romskich – poza innymi czynnikami, takimi jak edukacja seksualna i łatwiejszy dostęp do korzystania z regularnej opieki zdrowotnej – autorzy dokumentu wskazują na konieczność realizacji szkoleń dla pracowników służby zdrowia, pozwalających na lepsze rozumienie specyfiki tej mniejszości i roli kobiet w niej (pkt 10).

Rezolucja odwołuje się także do innych dziedzin życia (lit. I, J). Między innymi do edukacji, która w największym stopniu może stanowić podstawę do zmiany sytuacji tak kobiet, jak i wszystkich przedstawicieli mniejszości romskiej, gdyż to właśnie w tym miejscu najłatwiej jest przerwać błędne koło wykluczenia i ubóstwa. Znaczna ilość romskich dziewcząt nie kończy edukacji na poziomie podstawowym, a jej kontynuacja stanowi raczej ewenement niż regułę¹⁸. Wynika to w znacznym stopniu z odmiennych oczekiwań rodziców – najczęściej w ogóle niechętnych edukacji szkolnej – wobec córek. Są one wcześniej obarczane obowiązkami domowymi, a ponadto wstępując we wczesne związki małżeńskie i wcześniej zostając matkami – nie mają możliwości kontynuowania edukacji.

Jako skutek niskiego poziomu wykształcenia (lit. K), stereotypów i podwójnej dyskryminacji, poziom bezrobocia kobiet romskich jest wyższy zarówno w porównaniu z Romami¹⁹, jak i ze średnią zatrudnienia kobiet w państwach UE²⁰. Zjawisko to utrwala wykluczenie społeczne i utrzymuje ich niekorzystną pozycję w społeczeństwie romskim. Jako metodę na zmianę tej sytuacji, rezolucja postrzega włączenie polityki równych szans w zakresie zatrudnienia i samozatrudnienia romskich kobiet do krajowych polityk zatrudnienia i integracji społecznej (pkt 11, 13, 14).

Nie jest to pełen przegląd zagadnień wskazanych w rezolucji, jednak są to problemy, które można uznać za najistotniejsze. Właśnie w tym zakresie należy dokonać zmian, które w konsekwencji odmienią kompleksowo sytuację romskich kobiet – tak w zakresie dyskryminacji wewnątrzgrupowej (płciowa), jak i dyskryminacji ogólnej (etniczna).

W wielu miejscach rezolucja wzywa PC do zadośćuczynienia za sterylizację (lit. H), poprawienia sytuacji w zakresie ochrony zdrowia kobiet

¹⁷ M. Szewczyk, *Edukacyjne...*, s. 174; *Idem*, *Romowie i zdrowie. Infografika*, „Romano Atmo”, 2014, nr 1(49), s. 16–17.

¹⁸ W grupie wybranych państw aż 58% romskich kobiet porzuca edukację przed osiągnięciem 16. roku życia, FRA, *Analysis...*, *op. cit.*, s. 6.

¹⁹ W badaniu z 11 PC: 33% w porównaniu do 38%, natomiast w zakresie zatrudnienia posiada je jedynie 21% kobiet wobec 35% mężczyzn, *ibidem*, s. 9.

²⁰ Według danych Eurostatu, w latach 2002–2013 w PC zatrudnionych było od 58 do 62,5% kobiet, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdec420&language=en> [dostęp: 31.07.14].

i równego dostępu do usług i opieki medycznej (pkt 2), zwiększenia znaczenia edukacji (pkt 4), wzmocnienia roli nauki pisania i czytania (pkt 5). W ramach takich symbolicznych wezwań do PC i instytucji UE, w dokumencie powtarza się także kwestia opracowania strategii, w ramach której romskim kobietom zapewniono by *pełną i rzeczywistą równość oraz włączenie* (lit. D).

W części końcowej rezolucja podkreśla bardzo ważny element kształtowania i funkcjonowania jakiejkolwiek realnej polityki i programów unijnych oraz krajowych (pkt 23) – konieczność konsultowania ich z romskimi kobietami.

Pomimo tego, że dokument ten stanowił bardzo ważny element ogólnego krajobrazu legislacyjnego zmierzającego do pomocy Romom i romskim kobietom, nie znalazł on żadnej – skupionej na tym konkretnym temacie – kontynuacji w instytucjonalnej aktywności Unii Europejskiej²¹. Nie stał się przełomem i nie wprowadził szczególnych zmian w nastawieniu instytucji UE, nie skutkował też bardziej szczegółowym opisem i koncentracją na tym zagadnieniu powstałych w późniejszym czasie *Unijne ramy dotycząc krajowych strategii integracji Romów* (UR).

Jednak jego wartość jest niewątpliwa – stanowi bowiem kobiecy i romski głos w instytucjonalnym dyskursie UE dotyczącym kobiet romskich, a poprzez swoją zwięzłość zręcznie przywołuje niemalże wszystkie zagadnienia jakie ich dotyczą.

2.2. Opinia dialog międzykulturowy a Romowie: kluczowa rola kobiet i kształcenie – jak zawsze inaczej, czyli EKES

Kolejny omawiany dokument ma zupełnie inny charakter i niesie w sobie zupełnie odmienne treści. Jest nim przyjęta w 2011 r. opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego²² (EKES). Pojawia się w nim wiele treści zbliżonych do tych, które były zawarte w dokumencie PE, jednak odmienny instytucjonalnie punkt widzenia, przyjęcie w międzyczasie unijnej strategii na rzecz Romów, a także – co niewątpliwie stanowi w znacznej mierze o wartości tego dokumentu – zredefiniowanie podejścia do wielokulturowości, sprawiają, że jest to opinia interesująca i ważna z punktu widzenia zrekonstruowania stosunków międzykulturowych.

²¹ *Combating...*, op. cit., s. 1.

²² Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Dialog międzykulturowy a Romowie: kluczowa rola kobiet i kształcenie” (opinia dodatkowa) (2011/C 248/10), 24.02.09.

Z drugiej jednak strony pod względem stosunku i określania sytuacji romskich kobiet dokument ten nie stanowi rewolucyjnie nowoczesnego podejścia. Można nawet uznać, że opinia traktuje je instrumentalnie – jedynie z punktu widzenia ich roli w procesie wychowania romskich dzieci, choć deklaratywnie zostało w nim wskazane, że dotyczy to całego procesu edukacji i dialogu międzykulturowego służącego integracji (pkt 1.5). W całości jest on ukierunkowany na dookreślenie warunków umożliwiających realizację nowego podejścia do międzykulturowości na poziomie dialogu, jednak wraz z odrzuceniem idei społeczeństwa wielokulturowego (pkt 3.3)²³. Większość tak ukierunkowanych treści zawartych w opinii dotyczy całej społeczności romskiej, jednak w zakresie kształtowania wychowania i edukacji, szczególnej roli kobiet poświęcono jedną z jego części, ze względu na ich kluczową rolę w tym kontekście (pkt 2.4).

Pozostawiając na uboczu omawiane w opinii zagadnienia ogólnoromskie i międzykulturowe, a koncentrując się na problematyce kobiet, w części *Rola romskich kobiet*, dokument dostrzega, że tradycyjna rola wychowywania romskich dzieci – a szczególnie dziewczynek – przypada kobietom (pkt 4.1). Co ciekawe, mówi się raczej o utrwalaniu takiej ich roli i wykorzystywaniu jej do celów intensyfikacji edukacji i osiągania – związanych ze spójnością – celów UE, niż o zwalczaniu takiego podejścia – bądź, co bądź zupełnie niepoprawnego politycznie w zakresie równości płci i niwelowania patriarchalnego systemu wartości.

KES uzasadnia swoje stanowisko tolerancją, powiązaną z wyrozumiałością międzykulturową, w ramach której powinny być wykorzystywane i wzmacniane pozytywne mechanizmy wpisane w specyfikę kulturową każdej (a w szczególności tej) grupy etnicznej. Taka interpretacja przypisuje romskim kobietom bardzo ważną funkcję, choć wymaga ona skonstruowania dodatkowego zaplecza – między innymi afirmującego taką ich pozycję (pkt 4.5) – wspierającego ich rolę wychowawczą i edukacyjną (pkt 4.2–3). Specyficzne podejście autorów rezolucji przejawia się między innymi w stwierdzeniu, że wzmacnianie takiej aktywności romskich kobiet pozwoli na przełamanie negatywnych stereotypów jakie ich dotyczą – głównie jako ofiar dyskryminacji i obiektów przemocy domowej. Jednak z drugiej strony jednym ze stereotypów jest powszechny wizerunek romskich kobiet jako jedynie odpowiedzialnych za wychowywanie dzieci i opiekę nad nimi. Włączając w to także dziewczęta u progu okresu prokreacyjnego, a właściwie już od momentu kiedy pojawia się w rodzinie (rozumianej po romsku

²³ Podobnie na temat krytyki wielokulturowości w: M. Szewczyk, *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2013, s. 112–113.

– szeroko) młodsze od nich dziecko. Z tego między innymi wynika ich dużo niższy udział w systemie edukacji – tak podkreślonej w rezolucji – niż ma to miejsce w przypadku romskich chłopców. Zatem rezolucja podejmuje jeden z elementów kultury Romów, utrwalony ponadto jako jeden ze stereotypów i dokonuje próby jego wzmocnienia i swoistej afirmacyjnej konwersji, z wady czyniąc zaletę i usiłując zredefiniować go jako jeden z instrumentów zmiany sytuacji całej grupy.

Być może ten sposób podejścia – nawet przypisujący tradycyjnym elementom kultury Romów jakiś aspekt unijnej ideologii rozwojowej – byłby metodą na ich zachowanie. Jednak gdyby podejście UE do tej grupy podążałoby tą ścieżką, należałoby w ten sam sposób uzasadnić wszystkie trwałe czynniki decydujące o specyfice kultury romskiej, a co za tym idzie ich tożsamości. Arbitralny wybór jedynie części z nich – w przypadku których stosunkowo łatwo dopasować jakiś element ideologiczny – prowadziłby do rozłamania spójnej struktury kulturowej i w dalszym ciągu nie rozwiązywałby wszystkich problemów. Ponadto tego typu selektywny wybór dawałby UE narzędzie do wskazywania na jej akceptację zasad i wyciągnięcie przyjaznej ręki – co bardziej uzasadniałoby jej oczekiwanie na wzajemne ustępstwa ze strony Romów.

Dodatkowo według EKES (pkt 4.5–6) w przypadku realizacji wzmocnienia edukacyjno-wychowawczej roli kobiet i budowania pozytywnego ich wizerunku w tym zakresie, miałyby one stanowić jeden z elementów wspierających dialog międzykulturowy, co jednocześnie wpływałoby – za pośrednictwem dodatkowych inicjatyw – na wzmocnianie ich poczucia wartości. Takie podejście wydaje się mocno osadzone w życzeniowości i internalizacji kulturowej, jednak to nie pierwszy raz kiedy – nastawiony na realizację spójności w jej trzech wymiarach – EKES wykazuje się niepełnym zrozumieniem specyfiki romskich uwarunkowań kulturowych. Z punktu widzenia społeczności romskiej kobiety wypełniają swoje zadania i właśnie to daje im poczucie wartości związane ściśle z uczestnictwem we wspólnocie i byciem jej integralnym elementem. A wspólnota i przynależność do niej jest dla Romów podstawą, decyduje o ich tożsamości i stanowi największą wartość.

Pomimo takiego podejścia, na poziomie deklaratywnym – co ciekawe odmiennie niż w omawianych dokumentach PE, w których takie odniesienie się nie pojawia lub jest przynajmniej inaczej sformułowane – EKES mówiąc o konieczności włączenia Romów (w szczególności tych ich grup znajdujących się w najbardziej niekorzystnym położeniu) – wykazuje on troskę o to, aby nie zatracili oni swej romskiej tożsamości (pkt 5.1).

Podsumowując cały dokument, należy przyznać, że wiele zawartych w nim treści i postulatów jest bardzo pozytywnych dla Romów i jest to

zarazem podejście (przynajmniej miejscami) bardzo realistyczne. Pojawia się w między innymi uzasadnienie znaczących (niewspółmiernych do efektów) nakładów finansowych potrzebnych do poprawy ich sytuacji w obszarze edukacji (pkt 5.3), podkreśla się znaczenie integracji i działań na rzecz Romów jako obywateli UE (pkt 7.1) i wskazuje na wzajemność obowiązywania praw i obowiązków (pkt 7.2). Jednak akurat część poświęcona kobietom i ich roli wydaje się być najsłabszym i reprezentującym najmniej realistyczne podejście fragmentem tego dokumentu. Nie zmniejsza to jego ogólnej wartości, tym bardziej że powstał już w momencie opracowania unijnej strategii dla tej grupy i uwzględniał jej ogólne założenia.

Podobnie jednak jak w przypadku opinii PE, nie znalazł on swojej bezpośredniej kontynuacji w konkretnych działaniach i dalszym rozwijaniu tak sprofilowanego podejścia, stanowiąc jedynie – po części przynajmniej – tło dla ogólnounijnej i krajowych strategii.

2.3. Romska strategia i to, co ją uzupełnia

Nie sposób nie odwołać się choćby przy omawianiu podejścia UE do romskich kobiet do UR. Mają one jednak zupełnie odmienny charakter niż dokumenty PE i EKES, przede wszystkim ze względu na ukierunkowanie na efektywną realizację konkretnych celów i swoją ramowość.

W samych UR przywoływane są dane dotyczące romskich kobiet, równoległe z danymi dotyczącymi mężczyzn, w zakresie zatrudnienia, długości życia i ogólnych kwestii zdrowotnych²⁴, jednak nie pojawiają się w niej żadne konkretne odniesienia do ich podwójnego wykluczenia i takiej dyskryminacji, ani nie są proponowane żadne specjalne środki mające zamienić tę sytuację. W dokumencie roboczym służb Komisji²⁵ uzupełniającym UR i przedstawiającym zbiorczą prezentację krajowych strategii, w większości przypadków konkretne odwołania do kobiet pojawiały się w związku z poprawą ich sytuacji zdrowotnej (Grecja, Hiszpania, Francja, Włochy, Litwa, Węgry, Słowenia, Szwecja), a jedynie w trzech przypadkach wiązały się ze specjalnymi środkami służącymi poprawie sytuacji w zatrudnieniu (Włochy, Litwa, Rumunia). W żadnym państwie nie zaplanowano szczególnych środków koncentrujących się na problemie zwiększenia udziału dziewcząt w systemie edukacji. A ten aspekt życia romskich kobiet wydaje

²⁴ KOM(2011) 173, *op. cit.*, s. 8–9.

²⁵ Commission Staff Working Document Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework COM(2012) 226 final, SWD(2012) 133 final, 21.05.2012.

się być kluczowym dla realnej zmiany ich sytuacji i miejsca w romskim i europejskim społeczeństwie.

Pojawiające się co roku podsumowania/oceny realizacji strategii krajowych mają – z punktu widzenia autora tego tekstu – małe znaczenie. O wiele większą wartość będą miały oceny kilkuletnie, ukazujące utrwalone trendy i tendencje, niż pojedyncze przykłady dobrych praktyk, wskazywanie na jednostkowe (krajowe lub regionalne) sukcesy. Przykładowo w komunikacie KE podsumowującym wdrażanie UR znalazły się informacje o obniżeniu w Bułgarii liczby dzieci przedwcześnie kończących naukę o niemal 80%²⁶, jednak nie ma podstaw aby tę trzyletnią (2010–2013) zmianę można było uznać za trwały trend, a nie chwilową modyfikację zachowań Romów związaną jedynie z konkretnymi, ale jednak wyłącznie doraźnymi działaniami. Pozytywne efekty i skutki oddziaływania pojedynczych i krótkoterminowych programów z lat od 1989 r. do uruchomienia unijnej strategii, zawsze były wykazywane w sprawozdaniach i raportach, jednak – jak wskazywała na to sama UE²⁷ – ostatecznie sytuacja Romów w tym czasie nie ulegała trwałej poprawie.

Jeśli chodzi o efektywność krótkoterminowej oceny nie należy zapominać o tym, że jakakolwiek trwała zmiana, do której może dojść zarówno w sytuacji Romów, jak i w ich wewnętrznym podejściu do europejskiej rzeczywistości, w jakiej funkcjonują, wiąże się z niewielką choćby zmianą ich kultury i nigdy nie będzie ona natychmiastowa i nie będzie wynikała z jednostkowych sukcesów opisywanych przez instytucje UE.

W corocznych sprawozdaniach pojawia się bardzo mało konkretnych odniesień do kobiet romskich – raczej na zasadzie realizacji pojedynczych dobrych praktyk lub wskazywania na konieczność walki z ich złą sytuacją w którymś z aspektów ich społecznego funkcjonowania. Warto jednak zaznaczyć, że odwołania do sytuacji kobiet romskich pojawiają się w kolejnych dokumentach roboczych służb Komisji²⁸ towarzyszących rocznym ocenom i zawierających zbiorczo opracowane krajowe plany strategii na kolejny rok. Pozytywnym zjawiskiem jest fakt, że w przypadku niektórych państw o romskich kobietach nie mówi się wyłącznie w działaniach dotyczących

²⁶ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów *Sprawozdanie z wdrażania Unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów*, COM(2014) 209 final, 02.04.2014, s. 7.

²⁷ 2011/C 248/10, *op. cit.*, pkt 3.6.

²⁸ Commission Staff Working Document Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Report on the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies COM(2014) 209 final, SWD(2014) 121 final, 02.04.2014.

zdrowia i ewentualnie zatrudnienia, ale także działań antydyskryminacyjnych (Bułgaria, Portugalia).

Bardzo interesującym i ważnym dokumentem uzupełniającym strategię w związku z pozycją i sytuacją romskich kobiet jest rezolucja PE z końca 2013 r.²⁹ Dokument ten wydaje się być bardzo dobrze opracowany i szczegółowy, uwzględniając wszystkie aspekty ich życia i podwójnego oraz krzyżowego wykluczenia. Pomimo tego, że dostrzega zróżnicowanie na poziomie PC, to wskazuje na wszystkie problemy, z jakimi stykają się romskie kobiety. Co więcej, swoim zakresem obejmuje także edukacyjny rozwój dzieci (pkt 10, 38, 51, 52) – kluczowy dla zmiany sytuacji wszystkich Romów – oraz odwołuje się w wielu punktach do całej społeczności romskiej.

Uwzględniając aspekt płci – pominięty praktycznie w UR – stanowi ich uzupełnienie, wzywając zarówno instytucje UE, jak i PC, a także władze regionalne i lokalne oraz instytucje społeczne do tego, aby w ramach swych kompetencji uczyniły kobiety romskie wyraźną i szczególną grupą docelową planowanych działań realizowanych w ramach strategii. Proponuje wiele rozwiązań szczegółowych, które nie były możliwe do wskazania w UR ze względu na ich zakładaną ramowość, jednak są one możliwe do realizacji i uwzględnienia w strategiach krajowych.

Dokument ten jest bardzo świadomy nie tylko w zakresie rozumienia odmienności biologicznej kobiet (lit. L), ale także jeśli chodzi o specyfikę kulturową Romów, choć miejscami pojawiają się w nim sformułowania i propozycje, które nie będą łatwo i szybko możliwe do realizacji właśnie ze względu na czynnik kultury, tradycji i tożsamości romskiej. W tym zakresie ważną konkluzją jest stwierdzenie, że *dyskryminacji kobiet romskich nie można usprawiedliwiać tradycjami, lecz należy się zająć tym problemem przy jednoczesnym poszanowaniu tradycji i różnorodności* (lit. C). Bierze także pod uwagę fakt, że dyskryminacja i akty przemocy nie są popełniane jedynie przez mężów czy członków społeczności nieromskiej, ale także przez *organy władzy we wszystkich państwach członkowskich UE* (lit. Q).

Rezolucja pozytywnie odnosi się do powstania strategii i faktu, że zgodnie z założeniami ma być realizowana w PC w ramach ogólnych unijnych ram. Uznaje jednak, że obecnie – kiedy jest już wdrażana na poziomie PC – jest odpowiedni moment, aby ją uszczegóławiać i profilować w aspektach, jakie zostały w niej pominięte lub niedostatecznie uwzględnione, co

²⁹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 grudnia 2013 r. w sprawie problematyki płci w odniesieniu do europejskich ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów (2013/2066(INI)).

zresztą było intencją unijnych legislatorów tworzących ramy, a nie ścisły program. Tak jak jest w przypadku niewystarczającego brania pod uwagę specyfiki sytuacji romskich kobiet, przypisując temu zagadnieniu zbyt małe znaczenie. I właśnie ten dokument stanowi tego typu uzupełnienie. Oczywiście wszystkie omówione w nim kwestie nie mają szansy na automatyczne wprowadzenie do krajowych strategii i realizację, jednak nawet ich powolne wdrażania i stopniowe uwzględnianie będzie bardzo pozytywnym zjawiskiem. Tym bardziej, że niejako równolegle z tym dokumentem opracowano także szczegółowe studium o znaczeniu strategicznym³⁰, uwzględniające te same aspekty, o których mówi się w rezolucji, koncentrujące się na uwzględnianiu aspektu płci i sytuacji romskich kobiet w UR i strategiach krajowych. Podobnie jednak jak dokument PE jest to nowe opracowanie i nie były one jak dotąd tak uwzględniane w podsumowującym działania z 2013 r. komunikacie KE oraz planach działań PC. Można jednak przypuszczać, że już od kolejnego roku będą one brane pod uwagę przynajmniej w części PC lub choćby w ocenie działań krajowych – przez instytucje UE. Dlatego też ostateczna ocena tych dwóch dokumentów oraz ich efektywności będzie możliwa najwcześniej w 2015 r.

3. ZNOWU OGÓLNIE, ALE BARDZIEJ PO ROMSKU

Po przedstawieniu odniesień do romskich kobiet w dokumentach UE powróćmy na chwilę do stwierdzenia mówiącego o ich szczególnej roli we własnej społeczności.

Jednak trzeba tu od razu zastrzec, że równie ważna rola przypada męskim członkom tej mniejszości. To właśnie wypełnianie tych tradycyjnie przypisanych ról decyduje o pozycji w grupie, o poziomie akceptacji i szacunku – związanym z byciem Romem – który jest dla nich o wiele ważniejszy i bardziej zrozumiały niż niejasna koncepcja równości, która szacunku nie gwarantuje. Tym bardziej, że przecież łatwo dostrzegalnym jest, że kobiety różnią się od mężczyzn³¹. Stąd wynikają klarowne podziały obowiązków w romskiej rodzinie. Mężczyzna jest odpowiedzialny za jej zewnętrzną reprezentację, natomiast rolę kobiety jest dbałość o gospodarstwo domowe i dzieci, i to od około 11. roku życia. Ma to je lepiej

³⁰ N. Crowley, A. Genova, S. Sansonetti, *Empowerment of Roma Women within the European Framework of National Roma Inclusion Strategies. Study*, European Parliament, Brussels 2013.

³¹ *Występujące zróżnicowania płci w romskim prawie obyczajowym, wynikają z różnych predyspozycji fizycznych kobiet i mężczyzn*, zob. E. Alina Jakimik, K. P. Gierliński, *Kobieta w środowisku romskim*, Związek Romów Polskich, Szczecinek 2009, s. 10.

przygotować do wypełniania obowiązków po osiągnięciu romskiej dojrzałości³².

Wspólnota romska oparta jest na patriarchalnych zasadach, jednak jest jednocześnie matrylinearna. Ponadto kobiety posiadają znaczące narzędzie wpływu na mężczyzn, poprzez system skalań, przy pomocy którego mogą w pewnym stopniu utrzymywać nad nimi kontrolę³³.

Problemem podkreślanym praktycznie przez wszystkie opracowania jest kwestia wczesnych małżeństw romskich kobiet, które niosą ze sobą daleko idące konsekwencje we wszystkich dziedzinach ich życia. Czy są one – jak stwierdzają dość naiwnie niektóre opracowania³⁴ – patriarchalnym elementem kultury nabytym od mieszkańców państw, w których Romowie przebywają, czy – jak wydaje się wynikać z lewistraussowskiego podejścia – wiążą się ze specyficzną sytuacją tej grupy na przestrzeni wieków³⁵, faktem jest że większość romskich kobiet zostaje żonami – i w efekcie tego także matkami – przed osiągnięciem pełnoletności³⁶. Automatycznie wyklucza je to z jakichkolwiek procesów włączenia społecznego, przywiązując w jeszcze większym stopniu do rodzin i sprawia, że dodatkowo wzmacnia się ich marginalizacja (społeczna, edukacyjna, zawodowa) z życia społeczeństwa głównego nurtu. Ponadto jako z gruntu nieeuropejski model wywołuje negatywną reakcję całego społeczeństwa i taką samą ocenę całej społeczności romskiej³⁷. Jednak jest to jeden z najsilniej zakorzenionych elementów specyfiki kultury romskiej i zmiana w tym zakresie nie będzie natychmiastowa. A należy zaznaczyć, że w Europie widoczna jest ogólna tendencja zmiany w tym zakresie, choć rzeczywiście proces ten przebiega bardzo wolno.

Romskie kobiety są świadome potrzeby własnej edukacji³⁸, jednak ważniejsze niż niezależna praca i kontynuowanie nauki jest przynależność do wspólnoty i wypełnianie tradycyjnych obowiązków. Zarazem jest to obszar, który coraz częściej Romowie postrzegają jako kluczowy dla ich przyszłości, a z punktu widzenia efektywności jakichkolwiek zmian, to wła-

³² Corsi, Crepaldi, Boccagni i in., *Ethnic...*, s. 123.

³³ Szewczyk, *Unia...*, s. 47.

³⁴ *Combating...*, *op. cit.*, s. 1, 3; Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, *Preventing Early Marriages*, ASTARTA, Plovdiv 2011, s. 7.

³⁵ *Przeciętny wiek życia dla Roma wynosił 30 lat. W związku z powyższym, aby biologicznie przetrwać, dziewczyna skoro osiągała wiek rozrodczy, zostawała matką. Dawalo to szansę przetrwania narodu jako takiego*, zob. Jakimik, Gierliński, *Kobieta...*, s. 8.

³⁶ Średnia wieku zamążpójścia to 15–16 lat, Corsi, Crepaldi, Boccagni i in., *Ethnic...*, s. 106.

³⁷ *Combating...*, *op. cit.*, s. 2.

³⁸ W Bułgarii 80% z nich pragnie kontynuować naukę, a 84% uważa, że edukacja jest pomocna w zdobyciu pracy, Corsi, Crepaldi, Boccagni i in., *Ethnic...*, s. 109.

śnie zwiększenie udziału Romów (tak kobiet, jak i mężczyzn) w systemie szkolnictwa jest najważniejszym celem jaki należy osiągnąć³⁹.

PODSUMOWANIE

Niewątpliwie sytuacja romskich kobiet jest gorsza niż kobiet społeczeństwa głównonurtowego i męskiej części romskiej populacji, poprzez nakładanie się etnicznego i płciowego czynnika dyskryminującego. Prawdą jest także, że niektóre instytucje UE (przede wszystkim, choć nie wyłącznie, PE) dostrzegają tę kwestię i w ramach swojej legislacyjnej i eksperckiej aktywności podejmują próby złagodzenia tej sytuacji.

Jednak zgodnie z obecną polityką UE wobec Romów – przy jej poparciu, okresowej ocenie i ramowej koordynacji – konkretne działania zależą wyłącznie od PC. Biorąc pod uwagę krótki czas funkcjonowania UR (zasadniczo pomijających aspekt płci) i dopiero co powstałe – zewnętrzne wobec niej samej – legislacyjne i strategiczne odniesienia do sytuacji romskich kobiet, należy oczekiwać że ten aspekt zmiany (integracyjnej) społeczności romskiej dopiero będzie rozwijany i znajdzie intensywniejsze niż dotychczas odzwierciedlenie w krajowych działaniach w najbliższej przyszłości.

Proces ten będzie z pewnością przebiegał powoli – rola kobiet w społeczności romskiej jest bardzo precyzyjnie określona. Jednak z pewnością tym, co może w doprowadzić do długoterminowej trwałej zmiany, jest pomoc zwiększająca ich udział we wszystkich etapach edukacji.

Należy także przyjąć, że celem nie jest pełna równość (która i dla społeczeństwa głównonurtowego Europy jest dalej nieosiągniętym celem), ale złagodzenie systemu patriarchalnego i zachęta do zmian, które nie burzą tradycyjnego systemu kultury i tożsamości romskiej.

Problemy takie jak choćby wczesne zamążpójścia romskich dziewcząt, wymagają o wiele więcej czasu i szczególnej wrażliwości. Oceniając surowo ten składnik życia Romów, warto pamiętać, że ponad 15% Polek przechodzi inicjację seksualną w wieku 15–16 lat⁴⁰, a średnia 17 państw europejskich inicjacji przed 15. rokiem życia wśród dziewcząt to 13,5%⁴¹. W środowisku

³⁹ Melgar, Larena, Ruiz i in., *How...*, s. 1.

⁴⁰ TNS OBOP, *Inicjacja seksualna po polsku*, Informacja prasowa, listopad 2002, s. 2; według innych badań jest to 7,9% do 16. roku życia i 50% w przedziale 16-18 lat, *Raport Polpharmy Zbigniewa Izdebskiego nt. seksualności Polaków w Internecie*, 2010, s. 5.

⁴¹ Aubrey Spriggs Madkour, Margaretha de Looze, Ping Ma, Carolyn Tucker Halpern, Tilda Farhat, Tom F. M. ter Bogt, Virginie Ehlinger, Saoirse Nic Gabhainn, Candace Currie, Emmanuelle Godeau, *Macro-Level Age Norms for the Timing of Sexual Initiation and Ado-*

romskim byłoby to tożsame z zamążpójściem⁴².

Chcąc pomóc romskim kobietom, dobrze jest także pamiętać, że wewnątrz swojej społeczności są one na gorszej pozycji jedynie ze względu na swoją płeć i najczęściej swojej sytuacji nie postrzegają jako problemu. Natomiast dopiero w relacjach z narodem tytularnym pojawia się podwójny aspekt wyraźnie odczuwanej dyskryminacji i wykluczenia. Dlatego też warto – zamiast dążyć do rewolucyjnych zmian w społeczności romskiej – doprowadzić do zmniejszenia dyskryminacji zewnętrznej. Tym bardziej, że jeśli kobiety romskie sprzeniewierzą się zasadom wewnątrzgrupowym, mogą zostać wykluczone ze wspólnoty. Jednak nawet ich pełne podporządkowanie się zasadom społeczeństw europejskiego (osiągające poziom pełnej asymilacji), nie gwarantuje im pełnego włączenia i braku dyskryminacji⁴³. Tak na płaszczyźnie etnicznej, jak też i przynależności do płci.

LITERATURA:

Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, *Preventing Early Marriages*, ASTARTA, Plovdiv 2011.

Combating social exclusion of Romani women: towards a comprehensive policy, Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, Veliko Tarnovo 2011, http://amalipe.com/files/publications/final_publication.pdf [dostęp: 11.11.2011].

Commission Staff Working Document Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework COM(2012) 226 final, SWD(2012) 133 final, 21.05.2012.

Commission Staff Working Document Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Report on the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies COM(2014) 209 final, SWD(2014) 121 final, 02.04.2014.

CORSI M., CREPALDI C., LODOVICI M. S., BOCCAGNI P., VASILESCU C., *Ethnic minority and Roma women in Europe. A case for gender equality?*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2010.

lescents: *Early Sexual Initiation in 17 European Countries*, „Journal of Adolescent Health”, 2014, nr 55(1), s. 116.

⁴² Jakimik, Gierliński, *Kobieta...*, s. 8.

⁴³ Czego częściowym przykładem są Cyganie Górscy.

- CROWLEY N., GENOVA A., SANSONETTI S., *Empowerment of Roma Women within the European Framework of National Roma Inclusion Strategies. Study*, European Parliament, Brussels 2013.
- FRA, *Analysis of FRA Roma survey results by gender*, „Working & discussion paper”, 2013, <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/analysis-fra-roma-survey-results-gender> [dostęp: 31.07.2014].
- JAKIMIK E. A., GIERLIŃSKI K. P., *Kobieta w środowisku romskim*, Związek Romów Polskich, Szczecinek 2009.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów *Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.* KOM(2011) 173 wersja ostateczna, 05.04.2011.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów *Sprawozdanie z wdrażania Unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów*, COM(2014) 209 final, 02.04.2014.
- MADKOUR A. S., DE LOOZE M., MA P., HALPERN C. T., FARHAT T., TER BOGT T. F. M., EHLINGER V., GABHAINN S. N., CURRIE C., GODEAU E., *Macro-Level Age Norms for the Timing of Sexual Initiation and Adolescents' Early Sexual Initiation in 17 European Countries*, „Journal of Adolescent Health”, 2014, nr 55(1), s. 114–121.
- MELGAR P., LARENA R., RUIZ L., RAMMEL S., *How to Move from Power-based to Dialogic Relations? Lessons from Roma Women*, „European Journal of Education”, 2011, t. 46, nr 2, s. 219–227.
- O'NIONS H., *Divide and teach: educational inequality and the Roma*, „The International Journal of Human Rights”, 2010, t. 14, nr 3, s. 464–489.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Dialog międzykulturowy a Romowie: kluczowa rola kobiet i kształcenie” (opinia dodatkowa) (2011/C 248/10), 24.02.09.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego z dnia 10 czerwca 2008 r. w sprawie: „Integracja mniejszości — Romowie”, 2009/C 27/20.
- Raport Polpharmy Zbigniewa Izdebskiego nt. seksualności Polaków w Internecie*, 2010.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie sytuacji kobiet romskich w Unii Europejskiej, (2005/2164(INI)), 01.06.06.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 grudnia 2013 r. w sprawie problematyki płci w odniesieniu do europejskich ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów (2013/2066(INI)).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 2 kwietnia 2009 r. dotycząca stosowania dyrektywy 2004/38/WE w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich ro-

- dzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich* 2008/2184(INI).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 28 kwietnia 2005 r. w sprawie sytuacji Romów w Unii Europejskiej P6_TA(2005)0151.
- SZEWCZYK M., *Edukacyjne i kulturowe uwarunkowania dostępu Romów do usług medycznych*, „Studia Romologica”, 2013, nr 6, s. 173–186.
- SZEWCZYK M., *Romowie i zdrowie. Infografika*, „Romano Atmo”, 2014, nr 1(49), s. 16–17.
- SZEWCZYK M., *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2013.
- TNS OBOP, *Inicjacja seksualna po polsku*, Informacja prasowa, listopad 2002.
- TÓTH H., *Roma Women's Unemployment in Hungary. Research-Based Assessment and Recommendations*, Center for Policy Studies at Central European University, Budapest 2005.

Marcin Szewczyk

ŽUVLĀ DUJVAR AVRIČHUDINE: SĀR I EVROPUTNI UNĪA DIKHEL E RROMNĒN

E Rromnĕnqĕro dujvarutno avričhudipen thaj lenqĕri dujvarutni diskriminācia lathlōn dr-e sarko evroputno rromano khetanipen. Lathas o aš dr-i etnikani problematika thaj dr-o pučhipen e lingenqĕre barbaripnasqĕro. Avričhudipen thaj diskriminācia šaj lathas dr-e žiipnasqĕre savorre umalā. E Rromnienqĕri situācia si xoledĕr desār e Rromenqĕri situācia thaj vi desār e gažienqĕri situācia. E Evroputne Uniaqĕri „rromani Strategja” na lilās bas angāl jakh lenqĕri specifiko situācia. Del specifiko referēncie karing avĕra dokumēnti, no akala nanaj len thamikani zor – sadaj sikaven dural dural savi šaj ovĕla i evolūcia dr-o avindipen. O čhand, sār e EU/qĕre institūcie dikhlāren e Rromnienqĕri pozicia dr-o vervĕra alosardine thamikane lila, šajarel amen te keras jekh globālo piktūra (tasvir) pal-o ažutipen, so jone šaj uzaren e EU/θār. Akava pučhipen si buxlo thaj učharel budane vasne aspĕkti e Rromnienqĕre, no palem nanaj bas kaj te xutras lesqĕre analizaθār bas zoralipen, kaj te ničharas savorrāl lenqĕro avričhudipen aj i diskriminācia, savi dukhavel len. Paš-o problĕmi, save lathle akala evroputne institūcie, si te lel pes angāl jakha so sarko evaluācia kerdi avrial si savaxt pherdi doša, save anel prdal peča i dini avrutni sistĕma e ahorenqĕri. Opra akalaθe, jekh but bari problĕma so tolal opr-i rromni si i diskriminācia kerdini e gaženθār (dostipen thaj institūcie). Odolesθār šaj phenas so khajekh čacutno paruvipen aj federāripen lenqĕre situaciaqĕri umblal katar but faktōri. Bipučhles, o faktōri phandline e rromane khetanipnasqĕre kulturača si but vasne. Palem, našti te bistras so e EU/institucionālo sistĕma thaj o gažikano dosti-

pen dr-i Evròpa si te del pes zor but, kaj te pinzaren o reàlo áacípen, rakërdindoj phralikanes, sàr Rrom Rromeça, bute manušençar avrial e administracienθār, angla so te len pes te zumaven te tiknàren lenqëro nivèli avriçhudipnasqëro aj diskriminaciaqëro.

Marcin Szewczyk

WOMAN DOUBLY EXCLUDED: HOW THE EUROPEAN UNION SEES ROMA WOMAN

The double exclusion and discrimination of Roma women concerns of all European Roma communities. The reasons for this lie in the issues of ethnic and gender equality issues. Discrimination and exclusion manifests itself in all areas of life. The situation of Roma women is worse than Roma men as well as women worse than mainstream European society. Roma Framework Strategy of the European Union insufficiently focused on their specific situation. Specifically refer to the other documents, but they are not binding, although delimit the future direction of the EU changes. The approach of the EU institutions presents to the Roma women in selected legislative documents allows to create an overall picture of this for which assistance from the EU, they can count on. Its scope covers many important aspects of Romani women. But this is not enough to help to fully remedy their exclusion and discrimination. As a complement to the problems perceived by the EU institutions should also take into account the fact that each external evaluation of cultural policies is always fraught with error transferring your own values. In addition, a major problem is the discrimination faced by Roma women from mainstream society and institutions. Therefore, a significant change and improvement in their situation depends on many factors. Undoubtedly very important are those that are associated with the cultural determinants of the Roma minority. However, do not underestimate the effort which must make the EU's institutional system and society of Europe to reduce their level of exclusion and discrimination.